

TUSOR PÉTER

Az esztergomi érsekek hercegi címének eredete

A Pázmány-féle *Deductio Synoptica* (1635)

A magyar egyháztörténet sarkalatos állítása és egyben a 19–20. századi magyar katolikus identitás fontos eleme, hogy a mindenkori esztergomi érsek 1714-től kezdődően, Keresztély Ágostnak (1707–1725) köszönhetően Magyarország „hercegprímása”. A kiváló pap-egyháztörténész, Meszlényi Antal (1894–1984)¹ 1970-ben publikált alapműve *A magyar hercegprímások arcképsorozata* így ír erről: „Maga [ti. Keresztély Ágost] születésénél fogva használhatta a hercegi címet s nagylelkűségére vall, hogy III. Károly útján átruháztatta azt mindenkori utódjaira. (...) Maga hercegnek született, s ezt most megosztotta esztergomi utódaival. (...) Némi gyökerét megtalálhatjuk a régmúltban. Nem tekintve a két idegent: Aragoniai Jánost és Estei Hippolitot. birodalmi herceg lett Pálóczi György (1423–1439). Zsigmond annyira kedvelte, hogy amikor megválasztották császárnak, őt is birodalmi herceggé avatta. Folytatása azonban a két olaszt kivéve megszakadt s újból Keresztéllyel kezdődik a hercegesítés.”² Az esztergomi érsekek római szent birodalmi hercegi címéért és a vele járó kiváltságokért a magyar rendek az 1715/111. tc.-ben mondtak köszönetet az uralkodónak.³

Az adományozás és az országgyűlési becikkelyezése azonban nem egy kezdet, hanem kereken 80 éves múltra visszatekintő címigény és részbeni címhasználat elismerése és megerősítése volt. Az 1714. évi kiváltságadományozás és 1715. évi elismerése a magyar rendek részéről az esztergomi érsekek jogait kiszélesíteni kívánó sokrétű törekvések összefüggésében értelmezhető és érthető meg. E törekvések genezise egészen Pázmány Péterig, annak Esterházy Miklós nádorral folytatott precedenciavitájáig vezethető vissza.

Az alábbiakban ezt a genezist fogjuk közelebbről szemügyre venni.

¹ Az egyházi pályáját esztergomi nagyprépostként záró, Rómában is kutató Meszlényi több fontos, máig alapvető munkát írt, ilyen például például *A jozefinizmus kora Magyarországon*, Stephaneum Nyomda R.t., Budapest 1934; illetve *Az egri érsekség felállításának és a kassai és szatmári püspökségek kihasztásának története*, Stephaneum Nyomda R.t., Budapest 1938.

² Az idézetek: MESZLÉNYI A., *A magyar hercegprímások arcképsorozata (1707–1945)*, Szent István Társulat, Budapest 1970, 16–17, 37. Műve nem annotált, ugyanakkor komoly forrás- és szakirodalmi bázis alapján írta meg (uo. 435–440).

³ Török J., *Magyarország primása. Közjogi és történeti vázolat*, Laufer és Stolpnál, Pest 1859, 174–175.

Pázmány Péter 1629. évi zsinat határozatainak közismert 3. függelékében hosszas argumentációval és több pápai és királyi okiratra hivatkozással, néhányuk közzétételével foglalta össze az esztergomi érsek egyházi és világi jogait (*Privilegia Archiepiscopo a Summis Pontificibus & Regibus data*).⁴ Ugyanő a nemzeti zsinat intézménye és a kalocsai egyháztartomány feletti primási *iurisdictiono* összefüggéseit, részleteit taglalja 1630-as zsinati érvelésében.⁵ Az esztergomi érseki jogokat számos tekintetben kiszélesítve veszi számba Pázmány – alábbi datálásunk alapján – 1635 legelején Esterházy Miklós nádorral folytatott precedenciavitája során. Kimutatásának címe: *Deductio Synoptica Iurium, Privilegiorum et Prærogativarum Archiepiscopi Strigoniensis*. Jóllehet a Pázmány–Esterházy rangelsőségi küzdelem tényének említése rendre elő-előkerül a szakirodalomban, sőt legtöbb részlete jól ismert,⁶ lezárulta és kimenetele fontos részleteiben és kiváltképpen összefüggéseiben mindeddig rekonstruálatlan maradt a tudomány koordinátáin. Ez magyarázza, hogy míg az 1629-es *Privilegia Archiepiscopo...* pontjainak népszerűsége töretlen a szakirodalomban, és újabban magyarra fordításukra is sor került,⁷ az 1635. évi részben összegző, részben pedig – és itt a lényeg – továbbfejlesztett *Deductio Synoptica* a háttérben maradt. Sőt, szinte ismeretlen a tudományos diskurzus számára. Mellőzésére annak ellenére került sor, hogy Miller Jakab már 1822-ben publikálta.⁸

Pázmánynak érseki jogairól alkotott felfogásával kapcsolatosan ez a – jelen írásunk középpontjában álló – dokumentum tekinthető a végső, letisztult állásfoglalásnak. Keletkezési körülményei viszonylag jól behatárolhatók. Módszerünk részben történeti,

⁴ PÉTERFFY, C., *Sacra concilia ecclesie Romano-catholicæ in regno Hungariæ celebrata* I–II, Typis Hæredum Royerianorum, Viennæ et Posonii 1742, II:286–295. – A jogfejlődésre ld. mindenképp Erdő, P., *Il potere giudiziario del primate d’Ungheria*, in *Apollinaris* LIII (1980), 272–292, 54; LIV (1981), 213–231.

⁵ PÉTERFFY, C., *Sacra concilia...*, II:305–307. Vö. SZENTIRMAI, A., *The Primate of Hungary*, in *The Jurist. Studies in Church Law and Ministry* XXI (1961), 27–46 (Magyar fordítása: SZENTIRMAI S., *A magyar királyok „főkegyúri joga”*, ford. LADOS T. – THOROCZKAY G., in SZENTIRMAI S., *A középkori magyar egyház. Válogatott kánonjogtörténeti tanulmányok* [Az Árpád- és Anjou-kor Magyar Egyházi Archontológiájának Kérdései 2], szerk. THOROCZKAY G., Kronosz Kiadó, Pécs 2021, 192–201), 39, 42.

⁶ Az 1634 őszére tetőpontjára jutó, káptalanok előtt tett kölcsönös protestációk sorával tarkított vita történetére alapvető: FRAKNÓI (FRANKL) V., *Pázmány Péter és kora* I–III, Ráth Mór, Pest 1868–1872, III:84–101, különösen: 94–99; BITSKEY I., *A nádor és az érsek. Esterházy Miklós vitája Pázmány Péterrel*, in *Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára*, szerk. ANGRI J. – BARTA J., Multiplex Média – DUP Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, Debrecen 2005, 55–62 (újabb kiadása: BITSKEY I., *Hitvédelem, retorika, reprezentáció Pázmány Péter életművében*, Universitas Kiadó, Budapest 2015). Az érintőleges említések hosszas elosorolását mellőzzük.

⁷ Rosdy Pál fordításában: BALOGH M., *A magyar primási méltóság közjogi szerepének történeti előzményei. Mindszenty József felfogása a primás közjogi státusáról esztergomi érseki kinevezésekor*, in *Remény a reménytelenségben. Főpásztorok a kelet-közép-európai diktatúrákban*, szerk. Soós K. – ZOMBORI I., Budapest 2014, 83–113, itt: 95, 44. j.

⁸ MILLER, I. F., *Epistolæ, quæ haberi poterant s. r. e. cardinalis, archiepiscopi Strigoniensis, et Hungariæ, primatis Petri Pázmány, ad pontifices, imperatores, reges, principes, cardinales, aliosque illustres avi sui viros, datæ et vicissim ab illis acceptæ* I–II, Typis Regiæ Universitatis Hungaricæ, Budæ 1822, II:213–216. n. CCV. Második kötete végén helyezte el. Tévesen 1622-re datálta, és a korábbi, Pázmány vs. Thurzó Szaniszló precedenciaharc keretében értelmezte.

részben filológiai jellegű lesz, amennyiben különféle szövegek egymáshoz való viszonyának tisztázásával kíván eredményt elérni.

Nézzük hát sorjában. A különféle káptalanok előtt egymás ellen tett kölcsönös tiltakozások után⁹ Esterházy 1634 végén az uralkodónak címezve 15 pontban fogalmazta meg kifogásait Pázmánnyal szemben, mely dokumentumon az 1631. december 31. dátum található (*Puncta Difficultatum inter comitem Palatinum Regni Hungariae ac Eminentissimum Dominum Cardinalem Pazmany*).¹⁰ Egy másik, egyértelműen ide tartozó, ám eredetileg külön iratban, mely implicit közvetlenül Pázmánynak szólt, az 1629-es *Privilegia archiepiscopo...*-ban foglaltakat igyekezett cáfolni Esterházy. Ennek nincsen címe, kezdősorai így szólnak: *Ecclesiastica Privilegia pariter ac Sæcularia Archiepiscoporum Strigoniensium...*¹¹

Pázmány a 15 pontos nádori *Puncta Difficultatum*ra hasonlóan 15 pontban válaszolt. Ellenérveit szintén II. Ferdinándnak (1619–1637) címezte: *Summaria Informatio de querelis Domini Palatini*.¹² Eme *Summaria Informatio* legvégén említi meglehetősen szarkazmussal az uralkodónak – egyértelműen az 1629-es zsinati *Privilegia Archiepiscopo...* nádori elleniratára, az *Ecclesiastica Privilegiára* utalva –, hogy az Esterházy által leírtak úgymond nem olyanok, hogy bármiféle választ érdemelnének: „Amiket egy másik lapon az érseki preeminenciáról a nádor úr állít, nem olyasfélék, hogy választ érdemelnének. A törvények szellemét nem értők gyenge kifogásait, a haza törvényeinek kitekért magyarázatait, a pápák gyalázását tartalmazzák, s hozzá nem értően tett következtetéseket. Nem is ítélem úgy, hogy a nádor úrra tartozna, miszerint saját határain túlterjeszkedjen, és a pápák vagy az egyházi méltóságok hivatalait értékelje” – hangzott a bíboros lesújtó ítélete.¹³

Esterházy nádor a Pázmány által II. Ferdinánd előtt imígyen lekicsinyelt irata, az *Ecclesiastica Privilegia...* valójában komoly és átfogó támadás volt az esztergomi érseknek az 1629-es zsinati határozatok függelékeként közölt *Privilegia Archiepisco-*

⁹ Vö. FRAKNÓI V., *Pázmány... és kora*, III:94köv.

¹⁰ Esterházy panaszirata összesen 15 pontból áll. Az érseki kancellárián készült másolatban maradt fenn. Az 1634. dec. 31-ei dátum rajta Pázmány ráírása, ez tehát inkább az érkeztetésé/feldolgozása, mintsem az Esterházy általi keltezésé. Primási Levéltár (PL), Archivum Sæculare (AS), Acta Radicalia, Classis X, Nr. 196, 6. cs., fol. 7–10. Pontos jelzet nélkül idézi: HANUY F. (kiad.), *Pázmány Péter összegyűjtött levelei I–II*, M. Kir. Tud.-Egyetemi Nyomda, Budapest 1910–1911, II:527. – Ennek és Esterházy nádor következő jegyzetben említendő *Deductio*-cáfolatát Hegedűs András primási levéltáros volt szíves megkeresésemre lemásoltatni.

¹¹ Önálló iratként: PL AS Act. Rad., Class. X, Nr. 196, 6. cs., fol. 1–6; és folytatólagosan bemásolva az Esterházy-féle, a bíboros által 1634. dec. 31-ei dátummal ellátott *Puncta Difficultatum* után is (ld. előző jegyzet): fol. 11–15. E példányon találhatók Pázmány aláhúzásai, hozzáfűzött rövid kommentárjai. Vö. HANUY F., *Pázmány... levelei*, II:527, lap teteji megjegyzés és 1–2. j.; valamint alább, 43. j.

¹² A *Summaria Informatio* kiadva HANUY F., *Pázmány... levelei*, 540–544, n. 924. A több másolatban fennmaradt irat lelőhelye a primási levéltárban az előző két jegyzetben említett Esterházy-féle dokumentumokkal együtt található: PL AS Act. Rad., Class. X, Nr. 196, 6. cs., 17–18 és 26–30. fol. (a 30. fol. tartalmazza, más kancelláriai írással a titkos tanácsosok által közölt uralkodói döntést, illetve széljegyként pár címszót, tehát ez a példány járt az udvarban; vö. alább 35. j.); ezen iratba behelyezve egy másik példány: 19–25. fol.

¹³ HANUY F., *Pázmány... levelei*, 544. Az eredetiben latinul.

po...-ban rendszerezett és hivatkozásokkal alátámasztott jogai ellen. Esterházy előjáróban kifejezetten e dokumentum korábbi, nyomtatásbeli közzétételével indokolja válasziratának létét. Megítélése szerint ugyanis árt a nádori méltóságnak, a helytartóság okán a királynak és az országnak is; illetve hogy a nádorságban utódai jogai védelmében sem mellőzheti kifogásait hallgatással.¹⁴ Ez az 1634 végén keletkezett nádori ellenirat, a Kazy Ferenc által egyébiránt már 1737-ben nyomtatásban kiadott *Ecclesiastica privilegia*...¹⁵ a bevezető indoklást követően pontokba foglalva felsorolja az érsekek egyházi kiváltságait,¹⁶ majd ugyanezt teszi a világiakkal.¹⁷ Pázmányt már ez a két felsorolás is alaposan felbőszíthette, hiszen Esterházy nemcsak csak meglehetősen szűkre szabottan válogatott az 1629-es *Privilegia archiepiscopo*...-ban gondos argumentációval alátámasztott privilégiumok között, hanem még saját szája íze szerint is értelmezte azokat. Például míg Pázmány 1629-ben azt állítja, hogy Esztergom érseke „*egyazon formán primás és pátriárka, bár neveik különböznek*”,¹⁸ Esterházy szerint az érsek „*primás, vagy ami szinte ugyanaz, pátriárka a primátus okán*”.

Az igencsak rövidre sikerült joglistázást követően a nádor hosszasan érvel az ellen, hogy valójában az esztergomi érsek lenne a királyi személyes jelenlét bírja (*iudex personalis praesentiae regiae*), és a mindenkori személynök csupán az ő helyetteseként járna el.¹⁹ A világi bíraskodási szerep vizsgálatának végkövetkeztetése nemcsak az,

¹⁴ „*Ecclesiastica privilegia pariter ac saecularia archiepiscoporum Strigoniensium nihil attinebat scripto nunc disquirere, aut discutere post tot iam saecula, nec quidquam magis invite, quam hoc a nobis fit, nisi scriptum quoddam typis de eo vulgatum ansam et necessitatem praebuisset, ne per ea, quae nonnulla ibi commemorantur, palatini dignitati praedicaretur et ratione regiae locumtenentiae regi quoque de regno, habentes hac in re, non perinde nostri, quam futurorum palatinorum respectum, ne si quid praeeminentia palatinalis officii iacturae silentio tacito nostro consensu pateretur, eius culpa in nos perpetua cum nominis sugillatione redundaret. Itaque cum perinde archiepiscopalis eminentiae atque palatinalis rationem habere conveniat, nihil ex eo, quod ad eam stabiliendam, de praecipuis ad dictum in appendice illa synodi novissimae Tyrnaviensi, intermittendo ordine omnia commemorabuntur probabili ratione in nonnullis pro contraria parte annexa.*” PL AS Act. Rad., Class. X, Nr. 196, 6. cs., fol. 1–6; 11–15. Az aláhúzás Pázmánytól.

¹⁵ KAZY, F., *Historia Regni Hungariae ab anno saeculi decimi septimi primo ad annum ejusdem seculi trigesimum septimum*, Tyrnaviae 1737, 258–261. Előtte (257–58) az Esterházy-féle *Puncta difficultatum* kivonatos közlése, a 15 pont második fele vegyes sorrendben az eredetihez képest. Kazy datálása szerint Esterházy mindkét irata 1630-ban, az az évi, októberi zsinat határozatai ellenében keletkezett.

¹⁶ „*Ecclesiastica privilegia archiepiscopi Strigoniensis. Est iudex ordinarius omnium episcoporum provinciae suae et ideo querelae contra episcopos suos ad ipsum deferendae. Est primas, sive quod idem fere est, patriarcha ratione primatus. Est iudex archiepiscoporum, fiuntque appellationes ad ipsum. Est legatus natus. Eius prerogativa est audire posse et debere causas universas, sive per appellationem, sive per simplicem querimoniam ad ipsum delatas, est enim in sua provincia vices pontificis gerens.*” PL AS Act. Rad., Class. X, Nr. 196, 6. cs., fol. 1–6; 11–15.

¹⁷ „*Saecularia privilegia haec habet. Est comes perpetuus Strigoniensis. Est summus secretarius cancellarius asservatque bullam auream et sigillum duplex. Est unus ex iudicibus regni ordinariis. Questio est an sit personalis praesentia?*” Uo.

¹⁸ „*...primas et patriarcha unam formam tenent, licet diversa sint nomina*” PÉTERFFY, C., *Sacra concilia*, II:286.

¹⁹ PL AS Act. Rad., Class. X, Nr. 196, 6. cs., fol. 1–6; 11–15. – A konkrétan a perszonalissággal foglalkozó „prókatori kifogásokat” nem idézzük itt, ezekre ld. Fraknoi Vilmos narratíváját: *Pázmány és kora*, II:323–326 (vö. alább 28. j.!).

hogy a királyi személynek a nádor képviselője, hanem az is, hogy a nádor és az országbíró után az érsek Magyarországnak mindössze harmadik bírója. Ráadásul e tisztsége sem érseksége, hanem fő és titkos kancellársága okán létezik – érvelt Esterházy.²⁰

Esterházy Miklós ezt követően határozottan kiállt a nádori rang- és protokolláris elsőbbsége mellett: például bizonyos esetekben országgyűlést hívhat össze, királyválasztáskor övé az első szavazat – fejtegette *Ecclesiastica Privilegia* kezdetű emlékiratában. Majd kijelentette, hogy az uralkodó távollétében a helytartóság révén a király jogán illeti meg a palatinust a *primus locus*.²¹ Azt ugyan elfogadta a nádor, hogy a király jelenlétében annak jobb oldalán az esztergomi érsek foglalhat helyet, úgymond az „egyházi rend preeminenciája okán”. Elutasítja viszont, hogy mindezt V. Márton (1417–1431), illetve még IX. Bonifác (1389–1404) – az 1629-es *Privilegia Archiepiscopo*...-ban teljes szövegében idézett – bullái²² nyomán tehetné meg. Bonifác pápa esetében az okirat biztos évszámát hiányolja az érvényességhez, amit valóban hiába keresünk 1629. évi közlésében. V. Márton esetében pedig azzal érvelt, hogy egyházi jellegű rendelkezéseit (például a kolostorok reformálását) sem hajtják végre mindenesetül, illetve a bulla magyarországi becikkelyezése nem történt meg.²³ Végezetül rosszalóan jegyzi meg Fraknó várának ura, hogy Pázmány feleslegesen bolygatta meg a koronázási lakoma ülésrendjének kérdését, az általa közétett királyi oklevélhez hasonlóval a nádorok is büszkélkedhetnek.²⁴

²⁰ „Nullum ergo dubium superest, quin palatinus in sæcularibus primum locum tenere debeat, etiamsi archiepiscopus præsens foret. Quomodo namque cederet in sessione archiepiscopo, qui tertius iudex est [ti. a nádor és az országbíró után], et quidem iudex non ratione archiepiscopatus, sed ratione summi cancellariatus, non enim archiepiscopus, sed secretarius cancellarius dicitur iudex ordinarius in articulis prænotatis.” Uo.

²¹ „Quod autem etiam in aliis publicis conventionibus, ubi rex in persona sua non assidet, primum locum in consessu tenere debeat palatinus, demonstrant articuli palatinatus in Matthiæ regis decreto. Si enim palatinus certis in casibus habet auctoritatem indicare dietas, si ipsi certo in casu tenentur omnes regnicolæ, etiam archiepiscopi perinde ut vero domino et regi semper obedire, si in electione regis primum votum habet, si iudicum regni maximus est, absente rege locumtenens, et ut ibidem habetur, semper caput et superior eorum, qui penes ipsum sunt, omniaque facere et exercere, quæ rex ipse facere posset et deberet, possit, quomodo non tenet primum locum ratione locumtenentiæ regni maiestatis, cuius personam absentis ibi repræsentat?” Uo. Az aláhúzás Pázmánytól.

²² PÉTERFFY, C., *Sacra concilia*, II:293–294, 288–290.

²³ „Præsente tamen rege archiepiscopus ratione eminentiæ status ecclesiastici dextrum latus tenet. Sed neque hoc ex privilegio et virtute illius bullæ Nicolai Quinti pontificis, ubi dicitur archiepiscopum post regem primum locum et primam vocem habere debere. Similes enim bullæ privatis personis datæ, nisi per regem et regnicolas acceptentur et approbentur (quod tamen salvum sit suis sanctitatibus) non videntur habere firmitatem, sicut exempli causa, neque hoc observatur ab Hungariæ religiosis, quod in eodem diplomate seu bulla pontificia archiepiscopo datur auctoritas monasteria reformare, et nonnulla alia, in quorum usu archiepiscopi non sunt. Præterea acta omnia Ladislai posthumi ante annum 1453 invalida censentur in decreto. Sed et bulla Bonifacii pontificis archiepiscopo Strigoniensi data disputationi subiecta est, cum careat certo dato annuali. Nulla igitur fit diminutio dignitatis archiepiscopalis per hoc, quod palatinus præsideat illi, non uti palatinus, sed ut locumtenens regis, absente rege. In iudiciis autem archiepiscopatus non sedet ut archiepiscopus, sed ut secretarius cancellarius.” PL AS Act. Rad., Class. X, Nr. 196, 6. cs., fol. 1–6; 11–15.

²⁴ „Denique quod ratione sessionis et præcedentiæ in convivio regali annectitur, regiumque diploma palatino datum, altero quasi contrario elidi et tolli intenditur, forte non erat commemorandum, nec discre-

A *placetum regium* 17. századi felemlégetése rendi részről Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) és II. József (1780–1790) uralkodása között igazi kuriózum. A többi állítással együtt elégségesen magyarázza, hogy Pázmány miért intézte el őket II. Ferdinánd előtt pár, fentebb szó szerint idézett gyilkos mondatban. Ugyanakkor annak ténye, hogy a bíboros szükségesnek látta, miszerint az uralkodóhoz intézett – a nádori 15 pontos *Puncta Difficultatum*ot hasonlóan 15 pontban cáfoló – *Summaria Informatio* legvégén mégiscsak rövid említést tegyen mindarról, amit *in alia charta* az „érseki preeminenciáról a nádor úr állít”, azt bizonyítja: az 1629-es *Privilegia Archiepiscopo...-ban* foglaltakat cáfolni igyekvő, implicite Pázmánynak szóló nádori *Ecclesiastica Privilegia* a *Puncta Difficultatum*hoz mellékelve szintén II. Ferdinánd elé került!²⁵ Mindebből pedig azt is biztosra vehetjük, hogy Pázmány nem tudta le az ügyet pár megsemmisítő mondatral, hanem megfelelő módon és formában valamiképpen érdemben is reagált Esterházy jogfelsorolására és -értelmezésére. Ez a reakció pedig csakis a *Deductio Synoptica* lehet!

És valóban: a *Deductio Synoptica* élén előjáróban ott találjuk a címet: „*Pazmanus ad Regni Palatinum*”. Ez a cím azonban szemlátomást utólagos ráírás. A *Petrus Pázmány m.p.* aláírás ugyanakkor egyértelművé teszi a szerzőséget, s tulajdonképpen azt is, hogy a bíboros saját kézzel írt összeállításáról van szó. A rövid záradék utolsó szavaiból (*salvis iuris Palatinalibus*) pedig az is minden kétséget kizáróan kiderül, hogy az irat a nádorral folytatott precedenciavita összefüggésében készült. Az 1629-es jogigényekhez képest kiterjedtebb felsorolása pedig egyértelműen e vita végére, tetőpontjára helyezi keletkezése körülményeit és idejét.

Ha azonban az egész kérdés ilyen egyszerű, és bizonyíthatóan Pázmány nádornak szóló iratáról van szó az érseki jogokat összegző *Deductio Synoptica* esetében, akkor miért kellett ilyen részletesen elidőzni a keletkezés kontextusának felidézésénél? Hiszen napnál világosabb a szerző és a címzett személye is. A helyzet azonban ennél bonyolultabb. Egyfelől azért, mert a dokumentumnak nem maradt fent korabeli példánya, sem eredetiben, sem másolatban. Egyedül Miller Jakab kiadásából ismert, ő azonban 1622-re datálja keletkezését.²⁶ Az iratot újraközlő Hanuy Ferenc már 1634 decembereére teszi. A kánonjogász-történész ugyanakkor úgy véli, hogy a *Deductio Synoptica* keletkezett előbb, és az imént behatóan ismertetett nádori *Ecclesiastica Privilegia* az erre adott válasz, következésképpen ez a későbbi, vitázó irat. Azt a belső tartalmi érvekből nyilvánvaló tény, hogy Esterházy fejtegetései az 1629-es zsinati függelékben foglaltak ellen irányultak, nem ismeri fel az egyébiránt történészként rendre jó meg-

pantia decretorum ulla ibi arguenda, siquidem in utroque decreto perinde palatini atque archiepiscopi praeminentia stabilitur, nec ullo modo determinatur archiepiscopum etiam in regali convivio primum locum habere debere.” Uo. – Esterházy a Thurzó–Pázmány-vitában Sopron, 1622. augusztus 8-ai dátummal kiadott királyi iratra utal, melyet Pázmány a *Deductió*ban publikált, illetve hogy azt megelőzően pedig a nádor kapott hasonlót. PÉTERFFY, C., *Sacra concilia*, II:294–295; FRAKNÓI V., *Pázmány és kora*, II:34–36.

²⁵ A két Esterházy-irat egybemásolása Pázmány kancelláriáján összetartozásuk további erős bizonyítéka; Kazynál is együtt szerepelnek. Vö. fentebb 11. és 15. j.

²⁶ MILLER, I. F., *Epistola* „Tordai-féle kézirat”-ra hivatkozik forrásul. Vélhetően Tordai Sámuelről lehet szó (1731–1801), rá és gyűjteményére egyelőre nincs további támpontunk.

oldásokra jutó kiváló kanonista Hanuy.²⁷ Pedig ez a közvetlen kapcsolat az általunk imént gondosan szemrevételezett nádori irat belső tartalmi érveiből teljesen nyilvánvaló – részben épp emiatt tartottuk szükségesnek bemutatásukat. De egyértelmű volt e megfelelés már Fraknói Vilmos számára is. Ő azonban ezt az 1629-es zsinati kompendiumra adott nádori válasziratot a következő évre, 1630-ra datálta, és ekként ismerette. Nem csoda, hogy a Pázmány–Esterházy-vita kimenetelét sem ekkor, sem pedig az 1635. eleji valós időkoordinátákon nem sikerült rekonstruálnia. Egyes-egyedül arról volt tudomása, hogy a kérdés az uralkodó elé került.²⁸

Nehéz eldönteni, hogy ki vétett nagyobb hibát. A belső tartalmi összefüggéseket felismerő, ám a datálásban súlyosan tévedő Fraknói,²⁹ aki így a Pázmány–Esterházy-vitának egy nem létező első tetőpontját kreálta meg 1630-ra.³⁰ Vagy a levéltári adatok alapján kronológiailag már a ténylegeshez közelítő, ám az iratok keletkezési sorrendjét és valós korrespondenciáját fel nem ismerő Hanuy Ferenc. Inkább az utóbbi, mondjuk ki, hiszen az ő lehetősége, feladata lett volna már eleve Fraknói korrekciója is. A primási levéltári új adatok alapján ő már ugyanis tudta, hogy az összes vitairat 1634/1635 fordulóján keletkezett. Közlebbi keletkezési sorrendjüket azonban nem látta át Hanuy, és az általa általánosságban 1634 decemberére keltezett *Deductio Synopticát* e hó elejére helyezte el klasszikus kiadásában (911. sz.). Nyilván azért, hogy ezzel is erősítse álláspontját, miszerint a nádori *Ecclesiastica Privilegia* majd erre fog választ adni december 31-ére. A szerinte is elismerten Esterházynak válaszoló, 15 pontos pázmányi *Summaria Informatiót* viszont már helyesen 1635 januárjára helyezi (924. sz.).³¹

²⁷ HANUY F., *Pázmány... levelei*, II:527, az oldal tetején, illetve a lábjegyzetben található megjegyzések. Hanuyt szemlátomást Esterházy „in appendice illa synodi novissimae Tyrnauiensis” (vö. fentebb 13. j.) megjegyzése viszi tévútra. A kánonjogász történész kiválóan tudott latinul, azt is tudta, hogy a *novus* felsőfoka általában valóban „legutolsó” értelemben szokott szerepelni, itt azonban az alapjelentés „igen új” alkalmazandó. Ezt bizonyítják a belső tartalmi megfelelések, melyeknek Hanuy szemlátomást nem szentelt kellő figyelmet.

²⁸ *Pázmány és kora*, II:323–326. Első, kezdeti vitaszakasz (vö. II, 317köv.) tetőpontjának tartja, megoldani nem tudja: „A nádor fejtegetésétől nem lehet elvitatni a világosságot és alaposágot; emellett elismeréssel kell kiemelni higgadságát és mérsékletét. Nincs tudomásom arról vajon, s miként válaszolt Pázmány ezen emlékiratra. A király közbenjárása véget vetett a vitának, de nem a két nagy államférfi közötti egyenetlenségnek” – írta Fraknói. – Az 1634. ősztéli vita történetében nála a zárópont a nádori 15. pontos *Puncta difficultatum*, melyet nem Kazy kivonatos közléséből, hanem az eredeti szöveg Kaprinay-féle másolata után hivatkozik említésszerűen. „Miképp válaszolt e fölterjesztésre a király, nem ismeretes...” – záródik nála a vita. Pázmány válasziratát, a szintén 15 pontos *Summaria informatiót* nem ismeri (uo. III, 100–101.) – Érdekes módon a *Deductio Synoptica* sehol nem jelenik meg a Fraknói nagymonográfiában, a Pázmány–Thurzó-féle vita ismertetésekor sem (uo. II, 34–36), ahová közreadója, Miller datálta. – Fraknói későbbi összegzésében sem javította tévedéseit és hiányosságait. *Pázmány Péter (1570–1637)* (Magyar Történeti Életrajzok), Magyar Tört. Társulat, Budapest 1886, 257–266.

²⁹ Érdekes, hogy Fraknói, aki Kazytól tudhatta volna, hogy az Esterházy-féle *Puncta Difficultatum* és *Privilegia Archiepiscopo...* összetartoznak, és a Kaprinay-féle szöveg alapján előbbi jól is datálja, utóbbi keltezését nem javítja 1634-re. Nyilván az általa helyesen detektált összefüggés az 1629-es kompendiummal téveszthette meg. Vö. az előző két, 27–28., és fentebb a 15. j.

³⁰ Ld. imént, 28. j.

³¹ Mint *terminus post quemre*. Vö. fentebb, 10. j.

Eljárásával Hanuy Ferenc a két, nyilvánvalón összetartozó Pázmány-iratot, a *Summariát* és a *Deductiót* szétválasztotta. Márpedig a történeti kontextusba helyezés szempontjából kulcsfontosságú együttes kezelésük! Ha ugyan azt is írta Pázmány II. Ferdinándnak a *Summaria Informatio* végén gúnyos soraiban, hogy Esterházy *in alia charta* tette fejtegetései nem érdemelnek választ, a bíboros habitusát és rendszeres eljárásrendjét ismerve abban teljesen és tökéletesen biztosak lehetünk, hogy nem hagyta arányos válasz nélkül Esterházy e támadását érseki jogai ellen – más összefüggésben utaltunk már erre az imént. Ez az arányos válasz pedig nem más, nem lehet más, mint a *Deductio Synoptica*, mely nyilvánvalóan a nádori jogértelmezés ellenpárja. A rövid záradékon kívül kizárólag csak pontokból áll, csattanós válaszként a nádor szűkkeblű jogfelsorolására az érseki privilégiumokat illetően.³²

Pázmány semminemű kommentárt nem fűz a *Deductióban* felsorolt érseki előjogokhoz, tartja magát az uralkodónak tett kijelentéshez. Abban ugyanakkor jószerevével teljesen biztosak lehetünk, hogy ha Esterházy a maga 15 panaszos pontjához – minden külön utalás nélkül mellékelte II. Ferdinánd számára cáfolatát a Pázmány által 1629-ben kifejtetett érseki jogok ellen, Pázmány szintén ugyanígy tett. Sőt, figyelmesen olvasva a *Deductio Synoptica* rövid záradékát, gyakorlatilag teljes bizonyossággal kijelenthetjük, hogy ez az Esterházy-féle jogértelmezésre adott bíborosi viszontválasz. Szövegében miként korábban a nádor, az esztergomi érsek is leszögezi, hogy hivatala jogai érdekében emel szót, elsősorban II. Ferdinánd számára készült! „Eme, pápai bullákból és királyi oklevelekből kivonatolt pontokat érzületem bizonyítása végett, a legteljesebb bizalommal közlöm. Idegen tőlem a precedencia vágya, kizárólag az érseki jogokat oltalmazom, melyek hamisítatlan megőrzésére esküvel vagyok kötelezve; tiszteletben tartva a nádort illető jogokat” – írta Pázmány a *Deductio* végén. A megszövegezésből nagyon nem úgy tűnik, hogy közvetlenül Esterházyval közölte volna mindezt.³³ A záradékban található *in summa confidentia communico* kitétel alapján kizárt, hogy vitapartneréhez fordult volna szavakkal. Meglátásunkra nagyban ráerősít, hogy a vita ekkor már nem közvetlenül a felek között, hanem a császár és király előtt folyt: az Esterházy-féle 15 pont és Pázmány tételes válasza egyaránt II. Ferdinándnak szólt. Ugyanez állítható a mintegy mellékletként hozzájuk tartozó jogfelsorolásokról: az Esterházy-féle *Ecclesiastica Privilegiáról*, mint láthattuk, adatolhatóan; illetve a Pázmány-féle *Deductio Synopticáról* is – az eddig elmondottak alapján. A *Deductiót* a bíboros a *Summaria Informatióban* foglaltak és saját jogfelfogása alátámasztására állította össze („*ad contestandum meum affectum*” – olvashatjuk szintén a záradékban) közvetlenül a király közelebbi tájékoztatására.

Utóbbi forráskritikai meglátásunk, vagyis hogy a kétségkívül a nádort cáfoló *Deductio Synoptica* ugyan Esterházy ellen, de tulajdonképpen az uralkodó bizalmas tájékoztatására készült, roppant fontos. A magyar főméltóságok között vitában II. Ferdinánd

³² Ld. ezek felsorolását fentebb, 16. és 17. j.

³³ HANUY F., *Pázmány... levelei*, II:526.

tudniillik Pázmány javára döntött. Határozatát 1635. február 2-án három vezető titkos tanácsos, Meggau, Trautmannsdorf és Werdemberg³⁴ közölte Esterházyval. Az uralkodó döntéséről és annak közléséről jegyzőkönyv készült. A nádor ebben rögzített válasza szerint Esterházy e szavakkal fogadta vereségét: „...császári felség ezen határozata mindenben megköti a kezét és annyira meggyengíti hivatalát, hogy attól mindenképpen szeretne megszabadulni.”³⁵ És bár a határozat mára jórészt elmosódott pontjai meghatározóan a 15 konkrét vitakérdéssel foglalkoztak, az előjáróban közölt általános állásfoglalás a precedencia küzdelem egészének uralkodói megítélésére vonatkoztatható. Eszerint a nádor „nem gyakorolhat több jogot, mint amennyit ő akarna hogy mások gyakoroljanak, így méltányos”. Továbbá többek között megállapításra került, hogy „több szó jelentésének értelmezésében tévedés történt” Eszterházy részéről, illetve hogy a bíboros „nem terjeszkedik a nádor fölé”, és „nem törekedett magát előbbre helyezni”.³⁶ Utóbbi császári és királyi kijelentés azonban erősen elfogult Pázmány irányába. Esterházynek az érseki jogokról adott felsorolására és a személynökség kapcsán kifejtett értelmezésére válaszul olyan, már-már tendenciózus jogfelsorolást állított össze a bíboros, mely egyértelműen az érseki precedenciát volt hivatott bizonyítani.

Mielőtt azonban végre közelebbről is megismerkednénk a pázmányi pontokkal, még egy rövid megjegyzést kell tennünk. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk ugyanis, hogy a *Deductio Synoptica* keletkezésének nemcsak a körülményeit tudjuk feltárni, hanem a történeti helyszín is azonosítható. A Pázmány–Esterházy-vita tetőpontja, rangküzdelmüknek II. Ferdinánd elé vitele mindvégig Sopronban zajlott, az 1634/1635. évi országgyűlés alatt. A diéta megnyitására 1634. december 22-én került sor, a törvények királyi szentesítésére február 15-én. Az elsőbbség kérdésének rendezése nem csak egy elméleti probléma megoldása volt: hivatalos találkozási alkalmak sora kényszerítette ki a rendezést az egyébiránt is feszült országgyűlési küzdelmek erőterében.³⁷

A bíboros összesen 23 (14 egyházi és 8 világi) pontban sorolja a keletkezése történeti kontextusában az imént elhelyezett *Deductio Synoptica*-ban II. Ferdinánd számára a privilégiumokat, 1635 januárjában. Forrást csak helyenként ad.³⁸

³⁴ Leonhard Helfried von Meggau (†1644) befolyása II. Mátyás idején számított meghatározónak, főudvarmester is volt, 1630 körülől ismét jelentősebb udvari szerepe van. Maximilian von Trautmannsdorf (†1650), 1637-től a Titkos Tanács elnöke és III. Ferdinánd főminisztere, császári részről a vesztfáliai béke megkötője; és Johann Baptist Verda von Werdemberg (†1648) osztrák udvari kancellár (*Hofkanzler*).

³⁵ A latin nyelven íródott feljegyzés közölve: HANUY F., *Pázmány... levelei*, II:544. Az írásképalapján egyértelműen a *Hofkanzlei* tagja, talán maga Werdemberg kancellár vetette papírra.

³⁶ Esterházy: „*Non plus autoritatis exerceret, quam ipse voluerit alios exercere æquum esse.*” – „*Videbit et videt palatinus in aliquibus fuisse errorem in significatione verborum.*” – Pázmány: „*Nec dominus cardinalis extendit super palatinum.*” „*Vel se præstare is intendisset.*” PL AS Act. Rad., Class. X, Nr. 196, 6. cs., 30. fol.

³⁷ FRAKNÓI V., *Pázmány... és kora*, 102–107; KÁDÁR Zs., *Az 1634/35. évi soproni országgyűlés meghívottai és résztvevői. Forrásközlés és névjegyzék*, in *Lybus* (2021), s. a. Vö. Uő, „...háromszázra volt becsülhető a számuk.” *Dobronki György diétái listája 1634/35 teléről*, https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/haromszazra_volt_becsulhető_a_szamuk (Letöltés időpontja: 2021. július 19.)

³⁸ Miller nyomán újra kiadva: HANUY F., *Pázmány... levelei*, II: n. 911 (525–527).

Pázmány közlése szerint az esztergomi érsek:

I. (1) Maga vagy vikáriusa által feloldozhatja az egyházba visszatérő eretnekeket és aposztatákat; (2) az ilyeneket javadalomképesessé teheti; (3) továbbá születést törvényesíthet (örökösödési joggal); (4) doktori, magiszteri, licencia és bakkalaureátus fokozatot, közjegyzőséget adományozhat bármilyen tudományágban (*in omnibus facultatibus*); (5) bármilyen rendű és rangú személyt, valamint bárminemű eretnokségbe, szektakövetésbe és vétekbe esőt és visszaesőt ismételtelen feloldozhat és az egyházba vissza fogadhat; (6) eretnek és tiltott könyvek szerzőit és olvasóit feloldozhatja; (7) bármilyen liturgikus irregularitás és az elkövetésükhöz kapcsolódó következmények alól (*inhabilitas, infamiae macula*) feloldozhat és mentesíthet. (8) Bárkit pappá szentelhet úgy saját, mint más egyházmegyében (ám ott ordináriusi egyetértéssel) maga vagy segédpüspöke útján; (9) egyháztartományában minden püspök rendes bírāja, ő hallgatja meg és ítélik a püspökök elleni panaszokban; (10) ő az érsek bírāja is, a fellebbezések hozzá történnek; (11) „primás és metropolita, avagy, ami ugyanaz, a primátus okán pátriárka”; (12) született követ, akinek prerogatívája abban áll, hogy minden – akár fellebbezés, akár egyszerű panasz útján – eléje került ügyet befogadjon, meghallgasson és eldöntson; (13) következképp provinciájában a római pápa helyettesítője (*in sua provincia vices Romani pontificis gerit*); (14) nyilvánosság előtti megjelenésekor (*in publicum prodeunti*) ezüstkeresztet visznek előtte.

II. (15) Az esztergomi érsek nem csak metropolita és az ország primása, aki a királyt koronázza, hanem (16) állásának kiemelkedő volta (*propter eminentiam*) megelőzi az ország összes hercegét (!) és előkelőit (*omnes regni principes, proceres etc.*); (17) a nyilvános üléseken jobbról az első helyet foglalja el; (18) Magyarország királyainak atyja (*pater adoptivus*), ezért nemcsak a „főtisztelendő atya”, hanem a „főtisztelendő úr” cím is megilleti; (19) Zsigmond császár és király privilégiumából a Szent Római Birodalom hercegi rangjának (*gaudet honore S.R.I. principis*), és a „főméltóságú” cím illeti meg („*decoraturque titulo celsitudinis*”); (20) örökös esztergomi főispán; (21) fő- és titkos kancellár, ő őrzi az aranybullát és a kettős pecsétet; (22) az ország rendes bírójának egyike; (23) II. Ulászló I/34. dekrétuma alapján ő a tulajdonképpeni királyi perszonális.

Pázmány a szöveg közben csupán a 2. („*dispensandi potestatem a pontifice habet*”) és 7. („*plenam et liberam auctoritate apostolica habet potestatem*”) említi a kiváltság pápai eredetét, igaz, előbbi után egy „is” utal halványan a soron következő privilégiumok pápai eredetére a 3. pontnál. A felsorolás a legvégén említi még, hogy a pontok „pápák bulláiból és királyok okleveleiből lettek kivonatolva” (*haec ex bullis pontificum et diplomatibus regum excerpta*). Mégis, mind az egyházi, mind a világi pontok jórésze úgy került feltüntetésre, mint az esztergomi érsek saját jogú (*sui iuris*), hivatalból (*ex officio*) származó kiváltsága. Több pontnál nem deríthető ki, hogy valóban volt-e mögötte pápai felhatalmazás, illetve ha igen, az a mindenkori érseknek szólt-e? A kánonjogtörténeti kutatás lehetősége, feladata a vonatkozó források feltárása, illetve

a pázmányi állítások egyházjogi elemzése. Itt csupán annyi megjegyzést teszünk, hogy a 4. pont, ami az egyetemi fokozatok adományozását tartalmazza, minden valószínűség szerint arra az 1632 tavaszán Rómában kapott pápai brevére utalhat, amely végül az egyetem alapítását az Apostoli Szék részéről lehetővé tette. Ám hogy ez a kiváltság a mindenkori esztergomi érseknek szólt volna, több mint kétséges.³⁹

A pázmányi felsorolásban a kor szokása szerinti történeti argumentáció keretében voltaképpen az esztergomi érsek szerepkörének aktuális újrafogalmazásáról van szó. Az igények két sarokpontja: Magyarországon az esztergomi érsek a pápa helyettesítője, illetve a mindenkori király „fogadott atyja”. Az egyházi hatalom teljességének leteleményese, és a világi hatalom legitimációjának és folyamatosságának szavatolója. A keletkezésének történeti kontextusában most elhelyezkedő dokumentum jelentősége alapvető. Egyfelől reflektál a római Kúriával kapcsolatos, ekkortájt szaporodni kezdő problémákra, és a pápa „helyébe” számos tekintetben az esztergomi érseket állítja. Pázmány épp 1635-ben fogja kidolgozni közismert emlékiratait a magyar királyi főkegyúri jog, vagyis tulajdonképpen a magyar államegyháziság védelmében, ahol a pár év múlva éppen Esterházy Miklós által „*Ecclesia Hungaricana*” névvel illette részegyház feje sok szempontból maga király, az egyházalapító apostoli király, Szent István utóda.⁴⁰ Mely királyt rangban a *pater adoptivus* esztergomi érsek követi az országban, mindenki mást megelőzve.

A világi titulusok első 5 paragrafusa (II/15–19) erős és nyilvánvaló válasz Esterházy Miklós emlékiratára. Ezek leginkább azt hivatottak biztosítani, hogy az esztergomi érsek „hivatalból” a nádort mint királyi helytartót is megelőzi, mely tisztségre hivatkozás Esterházy érvelésében központi helyet foglal el. Valódi királyi perszonálisként – a bíraskodásban eljáró személynök voltaképpen az ő helyettesítője – bíróként is a nádor előtt áll.⁴¹ A királyi fő- és titkos kancellárságot itt csupán említi, de 15-15 vitapontból tudjuk, hogy ennek alapján Pázmány az udvari magyar kancellárt is saját he-

³⁹ TUSOR, P., „*Ad Prælatorum et alia huius Patriæ negotia in Curia Romana promovenda.*” *The Roman Agents of the Hungarian Bishops in the 17th Century*, in *Gli agenti presso la Santa Sede delle comunità e degli stati stranieri (secoli XV–XVIII)* (Studi di storia delle istituzioni ecclesiastiche 8), a cura di. SANFILIPPO, M. – TUSOR, P., Sette Città, Viterbo 2020, 41–84, 76–77. – Itt jegyezzük meg, hogy jelen ismereteink szerint már megoldhatónak tűnik a nagyszombati egyetemalapítás pápai elismerésének problematikája, amivel külön közleményben fogunk foglalkozni.

⁴⁰ Ld. HANUY F., *Pázmány... levelei*, II:565–568, n. 945 (1635. április 10.) és 589–592, n. 960 (1635. június 16.). A diskurzusok tartalmát ismerteti: FRAKNÓI V., *Pázmány... és kora*, III:196–198; későbbi hatásukra: TUSOR P., *Az 1639. évi nagyszombati püspökkari konferencia (A magyar klérus és a római Kúria kapcsolatainak válsága és reformja)*, in *Századok CXXXIV* (2000), 431–459, 438–441. – Esterházy terminusára és kontextusára: Uő, *Esterházy Miklós nádor és az 1638. évi nemzeti zsinat*, in *Egyháztörténeti Szemle XXI* (2020/2), 38–60 és 133–134; Uő, *Esterházy Miklós nádor „Considerationes”-ei az 1638. évi nemzeti zsinathoz (Forrásközlés a vatikáni könyvtárból)*, in *Fons XXVI* (2019/1), 131–143.

⁴¹ Újabb kutatás szerint a nádori tisztség elsődlegesen bíraskodási jellegű funkció, vezető szerepét sok szempontból a királyi helytartóság biztosította a kora újkorban. C. TÓTH N., *A Magyar Királyság nádora. A nádori és helytartói intézmény története (1342–1562)* (Századok Könyvek), Magyar Történelmi Társulat – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest 2020, 333–348. Nem véletlen, hogy a Pázmány–Esterházy-vita is e két tényező köré rendeződik.

lyettesének tartotta, akinek a királyi pecsétet át kellett adnia az érseknek, annak udvarba érkezésekor.⁴²

Visszatérve a *Deductio Synoptica* keletkezésének konkrét történeti kontextusához: Esterházy egyáltalán nem túlzott, amikor a következőket vetette Pázmány szemére 1635. február végén, március elején, a soproni országgyűlést követően („post comitia”): „esztelenségnek declarálta ezen [ti. a nádori] hivatalt, noha az mi édes eleink másképp értették sok seculumokkal is az előtt, s én is okát tudnám adni, de maradjon abban, legyen úgy, a mint Kegyelmed akarja...”⁴³ Esterházy sorai nemcsak a nádor egyértelmű visszakozását jelentik II. Ferdinánd döntése után, hanem talán a *Deductio Synoptica*-ban foglaltak burkolt kritikáját is magukban foglalják, melyek implicite valóban másodrendűvé teszik („esztelenségnek deklarálják”) a nádor rendi vezetői szerepét. Esterházy e levelében visszautasítja Pázmány azon vádját, miszerint „valamely írását” Velencében akarná kinyomtatni.⁴⁴ Aligha tévedünk, ha feltételezzük: a bíboros tartott attól, hogy a nádor az *Ecclesiastica Privilegia*... emlékiratát nemcsak II. Ferdinándnak szánta, hanem az ország közvéleményhez kívánt vele fordulni, és ezzel az idáig csak káptalanok előtt tett tiltakozások formájában zajló, majd az uralkodó elé került rangelsőségi vitájukat az országos rendi és felekezeti küzdelmek sorába emelte volna. Ebben a megközelítésben a *Deductio Synoptica* nem más, mint a tervezett Pázmány-ellenvitairat vázlat. Történészként tulajdonképpen sajnálhatjuk, hogy a publicisztikai harcra már nem került sor, és a bíboros nem adatolta új, az 1629-es zsinati kompendiumban (*Privilegia Archiepiscopo*...) még nem szereplő jogigényeit.

A nagyszombati egyetemalapítás évében, 1635-ben papírra vetett *Deductio Synoptica* tartalma önmagáért beszél. Az 1629-es érseki privilégium-felsorolással ellentétben itt már sokkal hangsúlyosabban jelenik meg a tézis, miszerint a rendi Magyarország első számú tényezője a király után az esztergomi érsek, akinek mindenki mással szemben és minden helyzetben precedenciája van az országban. A *personalis praesentiae regiae*-ként, a személyes királyi jelenléti bíróság vezetőjeként ő az első számú bírója az országnak (a személynök csupán helyettesítője), mint *adoptivus pater regum Hungariae* pedig felette áll a mindenkori királyi helytartónak. Mindezt, vagyis az esztergomi érseknek az uralkodót követő abszolút precedenciáját személyes hercegi címe foglalja

⁴² Esterházy 5. pontja: „*Item cancellarium aulae suae maiestatis idem dominus eminentissimus suum vicegerentem dicit, et in tantum quidem, ut diversum suadentibus consiliariis suae maiestatis non nisi quod asserit sua eminentissima dominatio expediri posse affirmat: imo ipsum sigillum regium, quod aulae cancellario per suam maiestatem traditum est, quotiescumque in aulam suae maiestatis ascendit, eripit ipsi et ad se recipit contra onnem hactenus observatam consuetudinem, ac etiam praevudicium domini aluae cancellarii.*” Az aláhúzás itt is Pázmányé. PL AS Act. Rad., Class. X, n. 196, 6. cs., 7. fol. Válaszában Pázmány visszautasítja, hogy „kézivezérelné” a kancellárt, azt azonban „úgy Magyarország, mint az egész világ gyakorlata alapján állítja, hogy azt, aki a kancellár távollétében ellátja hivatalát, vicekancellárnak hívják, aki köteles a pecsétet átadni az érkező kancellárnak”. HANUY F., *Pázmány... levelei*, II:542 (5. pont).

⁴³ HORVÁTH M., *Kismartoni regesták 1617–1645*, in *Magyar Történelmi Tár* X (1861), 77–80, n. 94 (71).

⁴⁴ Uo.

keretbe és reprezentálja a rendi társadalmi hierarchiában. Mely rang szent római birodalmi jellege okán egyenesen európai léptékű.

A hercegi méltósággal megkoronázott Pázmány-féle állítások keletkezésének történeti kontextusba helyezése sokkal jelentősebb, mint a fentebbi, részben filologizáló rekonstrukció részleteiben elveszve első olvasatban gondolnánk. A Pázmány–Esterházy-vita csúcspontján, 1634/1635 fordulóján, a soproni országgyűlés alatt a bíboros álláspontja ugyanis mindenestül uralkodói jóváhagyást nyert. Nem függőpecsétes diploma formájában, hanem a nádorral titkos tanácsosok által szóban közölt császári és királyi döntés formájában. Köztük az a hercegi cím, melynek említése egy esztergomi érsek részéről a Pázmány-féle *Deductio Synoptica*-ban tűnik fel először.

Lehetetlennek tűnik már kideríteni, hogy a bíboros honnan vette a Zsigmond-féle adományozás elképzelését. A hercegi *'honor'* történeti alapja nem igazolható Zsigmond korából, hanem teljességgel légből kapott Pálóczi György Meszlényi által fentebb tényként közölt titulusával egyetemben. Pázmány talán Kanizsai János 1411-es, Luxemburgi Zsigmond általi szent római birodalmi kancellári kinevezésével kapcsolhatta össze a hercegi címet, a mainzi választófejedelem és a birodalmi főkancellárság kora újkori párosításának mintájára.⁴⁵ Mielőtt megkapták volna a bíborosnak 1630-tól kijáró *Eminentissime ac Reverendissime* jelzőket, a három birodalmi választófejedelem megszólítása *Celsissime ac Reverendissime Princeps* volt. Pontosan úgy, mint a Pázmány-utódok, Lippay György (1642–1666), Szelepchény György (1666–1685) és Szelechenyi György (1685–1695) esetében rendre megfigyelhető.⁴⁶

De ne szaladjunk ennyire előre, hiszen írásunk elején a mindeddig az egyedül Keresztély Ágosthoz kötött esztergomi érseki világi méltóság és cím genezisének feltárását ígértük. Inkább térjünk vissza oda, hogy az 1635. évi pázmányi eredetnek pár éves „passzív” előzményei is kimutathatók. Az 1630-as évek elejétől tudniillik már elő-előfordul, hogy Pázmányt a hozzá intézett levelekben *Eminentissime Princeps*ként szólítják meg. Ez a megszólítás/címzés idővel mind elterjedtebbé válik.⁴⁷ A hercegi cím az *eminentissimus* megszólítással ellentétben nem az 1629. végi bíborosi kinevezés miatt tűnik fel, hanem csupán azzal egyidőben. A bíborosi kinevezés után küldött gratulációk még egyszer sem használják, és a Rómából küldött levelek a későbbiekben is viszonylag ritkán. 1629 előtt Pázmány megszólítása jószerével kivétel nélkül *Illustrissime et Reverendissime Domine*, miként elődje, Forgách Ferenc esetében is.⁴⁸ Arra

⁴⁵ A kinevező irat nem ismert, Pázmány azonban esetleg még láthatta. Zsigmond már az 1410. szept. 10-ei elektori szavazást megerősítő második 1411. júl. 21-ei római királlyá választása előtt kinevezte Kanizsait, aki először júl. 8-án szerepel birodalmi kancellárként. Saját magát első ízben 1411. okt. 3-i oklevélben címezi így („*aule regis Romanorum cancellarius*”). MÁLYUSZ E., *Zsigmondkori oklevéltár III (1411–1412)* (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II/22), Akadémiai Kiadó, Budapest 1993, n. 662 és 1014. Köszönöm C. Tóth Norbert segítségét. Szintén az ő közlése, miszerint teljességgel kizárt a Meszlényi által Pálóczinak adományozott rang. – Ld. a 48. j. végén mondandókat is.

⁴⁶ PL AS Act. rad., class. X, n. 196, 11–56. cs.

⁴⁷ Uo. 5–8. cs.

⁴⁸ Uo., 2–4. cs. Forgáchra ld. még KRUPPA T., *Forgách Ferenc Okmánytár: Levelek és iratok (1586–1615)* (Collectanea Vaticana Hungariæ II/9), Gondolat Kiadó, Budapest–Róma 2022, s. a. – Az *eminentissimus*

gyanakszunk, hogy Pázmány az 1629-es zsinati kompendiumban vagy még nem mer-
te közzétenni ez irányú „felfedezését”, vagy időközben tehetett szert olyan történeti
információra, amire az újabb jogigényt alapozta. Ami szemlátomást könnyen ment
nála. Azt a nádor által kifogásolt gyakorlatot például, hogy az udvari magyar kancellár
köteles volt átadni az udvarba érkező érsek-főkancellárnak a királyi titkos pecsétet,
arra hivatkozva vezette be Pázmány, hogy Istvánffy tudósítása szerint Oláh Miklós
idejében így volt szokásban.⁴⁹

A rangokra, címekre, precedenciakérdésekre különösen fogékony késő feudális,
rendi korszakban, mely már látványosan a barokk kora, amikor is a címben kifejeződő
rang adja a társadalmi létezés helyiértékét,⁵⁰ nem csoda, hogy gyorsan terjedni kezdett
az esztergomi érsek hercegi megszólítása. Egyedül az uralkodói levelek rögzített és
kínosan következetesen használt intitulatúráiban és megszólításaiban nem találkozunk
vele.⁵¹ Befolyásos bécsi udvari tényezőknél ugyanakkor feltűnik, mint például Gerhard
von Questenberg 1632. május 29-ei levelében.⁵² Amikor tehát 1635-re Pázmány az
Esterházyval folytatott vitája során megfogalmazza, és miként a fentebbi fejtegetéseink
alapján biztosra vehetjük, az uralkodó elé viszi az esztergomi érsek számos egyházi
és világi privilégiuma között a hercegi *honort* is, felsorolásában egy történeti köntösbe
öltöztetett, ám csupán egy ő alatta meghonosodott, és csak egy közel fél évtizedes
gyakorlatot emelt az esztergomi érsek világi privilégiumai közé.

A hercegi címet a kortársak tehát gyorsan elfogadták és használni kezdték. Nemcsak
Pázmány megszólításai, címzései bizonyítják ezt, hanem épp az 1634/35. évi soproni
országgyűlés részvevőinek jegyzéke. A katalógusban az egyházi rendet (*Ecclesiastici*)

cím csak 1630-tól jár a kardinálisoknak. Bosi, M., *Quando ai Cardinali fu dato il titolo dei eminenzia*, in *Strenna dei Romanisti* XLI (1980), 107–114. – Mindeddig egy érdekes kivétellel figyeltem fel. Az Ist-
vánffy-kiadás ajánlásában (*Epistola Dedicatoria*), Anton Hierat következetesen az *Illustrissima ac Re-
verendissima Celsitudo Vestra* titulust használja 1622-ben, viszont sem a nyitó, és szokásos formájú
(*Illustrissimo ac Reverendisimo Domino etc.*) intitulatúrában, ami egy teljes, a főkancellárságot is tartalma-
zó címsor, sem máshol nem szerepel ekkor még a *Princeps*. ISTVÁNFY, N., *Historiarum de rebus Ungaricis
libri XXXIV*, sumptibus Antonii Hierati, Coloniae Agrippinae 1622. Nagyon tűnik, hogy Hierat a főkancell-
árság okán kezdte használni a *Celsitudo* megszólítást Kölnben, a német választófejedelmek, kiváltképpen
a mainzi érsek birodalmi főkancellársága okán. Nem kizárt, hogy Pázmány épp ennek nyomán figyelt fel
a párhuzamra, és építette fel jogigényét érsekelőde, Kanizsai János birodalmi kancellárságának tényére
alapozva. Vö. az imént, 45. j. és ott főszövegben mondottakat. – Ld. még BÁTHORY O., *Pázmány Péternek
szóló latin nyelvű ajánlások*, in *Személyek, intézmények szerepe a hívek lelkeségének alakításában a 17–
18. században* (Pázmány Irodalmi Műhely. Lelkiségtörténeti Tanulmányok 24), szerk. SZELESTEI NAGY L.,
MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest 2019, 27–46, itt: 44–46.

⁴⁹ PÉTERFFY, C., *Sacra concilia*, II:287.

⁵⁰ Az 1630-as évek egyik leg súlyosabb precedenciaügyére az európai politikában: BECKER, R., *Das
Präzedenzrecht des Praefectus Urbis. Ein Konfliktthema der Zeit Kaiser Ferdinands II*, in *Quellen und For-
schungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken* XCVII (2017), 175–236.

⁵¹ Pázmányhoz intézett eredeti uralkodói levelek szép számmal találhatók: PL AS Act. Rad., Class. V,
passim. MEDNYÁNSZKY, A., *Petri Pázmány... legato Romana*, Pestini, 1830, 18, 24, 29, 63. – A pápai brévék
megszólításai pedig, mint tudvalevő, ősi, egyszerű formákat használtak a korszakban (*Venerabilis frater*,
stb.) és használják ma is.

⁵² MILLER, I. F., *Epistolae...*, II:114–117, n. CLXVIII. Gerhard von Questenberg (†1644), titkos tanácsos,
a Haditanács alelnöke.

már egy herceg, méghozzá az országban az egyetlen, vezette: „*Eminentissimus Princeps, Petrus S. R. Ecclesiae Cardinalis Pázmány, Archiepiscopus Strigoniensis.*” A világi rend élén (*Saeculares Domini Comites et Barones*) pedig csupán a grófok egyike állt: „*Ill. mus Comes Nicolaus Ezterhas Regni Hungariae Palatinus*”.⁵³ Ugyanakkor az értelmezéssel olykor adódtak problémák. Az irodalmi Pázmány-kultuszt már a bíboros életében elindító német jezsuita, Jeremias Drexel például szemlátomást úgy vélte 1636-ban, hogy Pázmány a családjának szerezte meg a hercegi „fényt és méltóságot”.⁵⁴

Ne felejtjük el végezetül aláhúzni, hogy a *Deductió*ban megfogalmazott jogigény, a terjedő kortárs gyakorlat ellenére sem Pázmány, sem pedig – patrónusok mindeme eredményeit és igényeit továbbvivő – utódai saját intitulatúrájukban még nem használták a hercegi címet. Ennek kezdete valóban Keresztély Ágosthoz kötődik. Kérdés persze, hogy miért és hogyan? Továbbá az is, hogy 1714 már a végpont-e, vagy csak újabb fontos állomás az esztergomi érsekek hercegi méltóságának és sokrétű szimbolikájának alakulásában? Tényleg beszélhetünk-e már Keresztélytől kezdődően Magyarország „hercegprímásáról”, a *Princeps Primas Regni Hungariae* vajon tényleg a 18. század terminusa-e? Vizsgálatunk ebben az irányban fog majd folytatódni.

Befejezésül vonjuk meg röviden tanulmányunk mérlegét. A magyar egyháztörténet azon állítását vettük közelebről szemügyre, miszerint az esztergomi érsekek 1714-től kezdődően, Keresztély Ágostnak (1707–1725) köszönhetően „Magyarország hercegprímásai”. Vizsgálatunk középpontjában Pázmány Péter *Deductio Synoptica...* című írása állt. Ebben a bíboros 23 pontba sorolja fel az esztergomi érsekek jogait (14 egyházit és 9 világit), a 19. helyen említve a következőket: „*Ex Privilegio Sigismundi Imp. et Regis gaudet honore S.R.E. Principis, decoraturque Titulo Celsitudinis.*” E felsorolás részben más, részben több privilégiumot említ, mint az 1629. évi zsinati határozatokhoz csatolt, *Privilegia Archiepiscopo...* című, forrásokat is közlő közismert pázmányi értekezés. A *Deductio* ugyanakkor annak ellenére elkerülte az egyháztörténet-írás figyelmét, hogy már 1822 óta megjelent nyomtatásban. A *Deductio* 19. pontjában megjelenő, történelmi alapon igényelt és az érsek részéről megfogalmazott feudális rang/címigény nem kezdet. Már évekkel korábban megjelenik, hogy a kortársak Pázmányt hercegi címmel illetik. Eddig csupán 1629 utáni példákra lettünk figyelmesek.

A barokk kori (Kazy), majd a pozitivisták szakirodalom (Fraknói, Hanuy) által összekuszált szálakat kibogozva azonosítottuk a *Deductio Synoptica...* forráskörnyezetét. Kimutattuk, hogy a *Deductio* a Pázmány és Esterházy Miklós között zajló precedenciavita tetőpontján, az uralkodói döntőbíráskodás összefüggésében keletkezhetett

⁵³ Vö. Kádár Zsófia fentebb idézett közleményeit (37. j.).

⁵⁴ „*Sequitus est, successu temporum, ad maturitatem generosam perducentis, Principis splendor atque dignitas, quam Tu in Sanguinem illustrem, Illustrissimus primus, intulisti*” – írta a családi genealógia rövid áttekintése után. MILLER, I. F., *Epistola...*, II:197–206, n. CCI (199). Ld. az uo., n. CC is. A titulaturák Dextralernél: az elején: *Eminentissimo et Reverendissimo Principi ac Domino...*, a végén: *Eminentissimæ ac Reverendissimæ Celsitudinis Vestrae*. Vö. BÁTHORY, Pázmány Péternek, 40–43 is.

a soproni országgyűlés idején, közelebbről 1635 januárjában. Meglátásunk szerint a *Deductio Synoptica* a Pázmánynak Esterházy ellenében II. Ferdinánd számára íródott 15 pontos *Summaria Informatiójának* kiegészítő irata. Mind a *Summaria*, mind a *Deductio* egyaránt Esterházy Miklósnak az érsek vs. nádor precedenciaharcot a király elé vivő, szintén 15 pontos, 1634 decemberében keletkezett *Puncta Difficultatumára* és az igazolhatóan hozzá tartozó *Ecclesiastica Privilegia...* kezdetű nádori fejtegetésre ad arányos és hatásos választ.

Esterházy utóbbi fejtegetései bizonyíthatón Pázmány 1629-es tézisei ellen irányultak. Míg azonban ezek a tézisek csupán elvi állásfoglalásnak számítottak, az 1634/1635 fordulóján született vitairatoknak már konkrétabb tétjük volt, hiszen a precedenciavitájukat eldöntő uralkodói határozatot voltak hivatottak megalapozni. A király döntése pedig 1635. február 2-án mindenestül Pázmány javára szólt. Olyannyira, hogy Esterházy a nádori hivatal ellehetetlenítését látta benne, és – nem utoljára – lemondását fontolgatta. Végül fejet hajtott Pázmány előtt. Kritikáját, aggályait viszont az esztergomi érsek történelmi vezető szerepéről mindazonáltal nem rejtette véka alá.⁵⁵ Az 1632. február 2-ai királyi (és persze császári) határozat előszóval történt, egyfajta hallgatólagos elismerése volt az esztergomi érsek egyértelmű vezető szerepének a magyar rendi társadalmi berendezkedésben. A hercegi *honor* feltűnése ezt az immár egyértelmű vezető szerepet szimbolizálta a kortársak előtt, és szimbolizálja a mi számunkra is. Azt a történelmi mozzanatot és annak a történelmi megragadhatóságát, amikor az esztergomi érsek valóban az ország első számú közjogi és politikai tényezője lett Magyarországon az uralkodó után és a nádor előtt.

⁵⁵ Höflányból 1635. május 28-án egy közelebbről nem azonosítható bécsi jezsuitának mindenekelőtt Bakócz Tamás felelősségét hozta elő, illetve Szalkai László és Frangepán Kristóf horvát bán vizsályáról értekezett. HORVÁTH, *Kismartoni regesták*, 69–70, n. 86.